

УДК 638.14 : 39] (477.83 + 477.86 / .87)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2020.05.1037>

ТРАДИЦІЙНЕ БДЖІЛЬНИЦТВО ГУЦУЛІВ: СПЕЦИФІКА ВИРОБНИЧОЇ КУЛЬТУРИ

Уляна МОВНА

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9763-2455>
доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України,
відділ історичної етнології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: movlana@ukr.net

Ця розвідка — перша спроба на матеріалах власних польових пошукувань та літературних джерел окреслити господарсько-виробничий комплекс традиційного бджільництва гуцулів як значущого сегменту української етнічної культури, що і визначає її актуальність. Об'єктом дослідження є традиційне бджільництво гуцулів, а предметом — процеси, що творять виробничу культуру промислу та отримані в їх результаті артефакти (влаштування пасіки, догляд за бджолами, одержання продуктів бджільництва, типи вуликів та їх конструктивні особливості, різновиди пасічницького інвентарю). У дослідженні використано історико-порівняльний (компаративний), типологічний, структурно-функціональний методи та метод польових досліджень.

Оскільки спеціальних досліджень цього предмету не було, стаття базується на польових матеріалах автора. За допомогою аналізу масиву польових етнографічних матеріалів та спорадичних літературних джерел доведено історичну укоріненість й поширеність та з'ясовано регіональну специфіку бджільництва як традиційного господарського заняття на території Гуцульщини.

Ключові слова: бджільництво, виробнича культура, вулик, традиційний, гуцули.

Ulyana MOVNA

Doctor of Historical Sciences, Senior Researcher
the Institute of Ethnology of the National Academy
of Sciences of Ukraine,
the Department of Historical Ethnology,
Svobody Avenue 15, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: movlana@ukr.net

TRADITIONAL BEEKEEPING OF UKRAINIANS OF HUTSUL REGION: THE SPECIFICS OF PRODUCTION CULTURE

The article is the first attempt to outline the main features of the economic and production complex of traditional Hutsul beekeeping as a significant segment of Ukrainian ethnic culture on the basis of materials of own field searches and literature and museum sources, which determines its *relevance*. The *object* of our research is traditional beekeeping of Hutsuls, and the *subjects* are processes, which creates technology culture of apiculture of Ukrainians in Hutsul region and artifacts as the result of them (apiary arrangement, bee keeping, reseiving of honey and their application, types of beehives and features of their design, types of beekeeper equipment). The study used comparative, typological, structural-functional *methods* and method of field researchers.

The important role of types and designs of traditional frame hives (logs, hollows, straw baskets) and modified rational dwellings for bees (Slavs, Ukrainian beds, Dadans) is emphasized. The focus is on the folk experience of insect breeding — traditional knowledge of the apiary, the annual production beekeeping calendar (swarming, wintering outdoors and indoors, methods of prevention and treatment of diseases). The significant value in the process of optimization of care of bees is played by apiary accessories — protective face nets, chimneys, pumps, robes, honeycombs. The process of obtaining bee products is considered, in particular technological methods of honey harvesting, depending on the type of beehives, and methods of production operations waxing. Obtaining honey and the feasibility of its economic use was dictated by the appropriate technological methods of honey collection in collapsible and non-collapsible hives, time and conditions of storage of sweet product.

Since there have been no research works conducted on that subject, the article is based on the *field materials* gathered by the author. After analyze the significant number of ethnographical field and sporadic bibliographical sources the historical roots and prevalence are proved and the regional specifics of beekeeping as a traditional economic occupation of Hutsuls are clarified.

Keywords: beekeeping, industrial culture, beehive, traditional, Hutsul.

Вступ. Ця розвідка — перша спроба на матеріалах власних польових пошукувань та літературних джерел окреслити господарсько-виробничий комплекс традиційного бджільництва гуцулів як значущого сегменту української етнічної культури, що і визначає її *актуальність*. *Об'єктом дослідження* є традиційне бджільництво гуцулів, а *предметом* — процеси, що творять виробничу культуру промислу та отримані в їх результаті артефакти (влаштування пасіки, догляд за бджолами, одержання продуктів бджільництва, типи вуликів та їх конструктивні особливості, різновиди пасічницького інвентарю). У дослідженні використано історико-порівняльний (компаративний), типологічний, структурно-функціональний методи та метод польових досліджень.

Оскільки спеціальних досліджень цього предмету не було, стаття базується на польових матеріалах автора. За допомогою аналізу масиву польових етнографічних матеріалів та спорадичних літературних джерел доведено історичну укоріненість й поширеність та з'ясовано регіональну специфіку бджільництва як традиційного господарського заняття на території Гуцульщини.

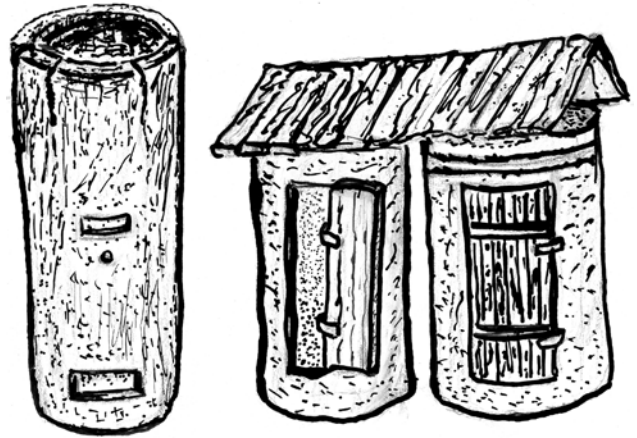
Основна частина. Користь меду та воску здавна була відома людям, що спонукало їх займатись «полюванням» на диких бджіл, які природним способом роїлися у дуплах дерев, а згодом плеканням цих цінних комах. Поряд з існуванням бортництва, історики припускають досить ранні початки «домашнього», присадибного бджільництва (пасічництва) в Україні, тобто появу пасік, що склалися з колодних вуликів. Дискусія вітчизняних дослідників з цього приводу та висунені нами аргументи на користь тези про появу пасічницького господарства в Україні в X ст. і масове поширення пасік у XIV ст. уже були об'єктом розгляду окремої публікації [1, с. 856]. Тут лише зазначимо стосовно Гуцульщини, що перша відома нам звістка про існування пасік на цій території походить з початку XV ст., хоча вони, безперечно, існували значно раніше, ніж з'явилися про них згадки у джерелах. Так, у дарчій грамоті князя Свиригайла Максиму Владу Драгосиновичу на сс. Косово, Березово і Жаб'є (1424 р.) читаємо: «А тако даємо и дали ему с лесы, с бортми, с пасеками» [2, с. 100]. Доволі велике поширення колодних пасік на досліджуваній території у XVI ст. засвідчують того-

часні архівні джерела, зокрема матеріали люстрацій королівщин. У податкових описах 1565—1566 рр. зазначено значну кількість вуликів («пнів») в окремих селах Гуцульщини (Кути — 210, Рибно — 40, Здвижин — 130) [3, с. 20—21, 23], від утримання яких пасічники в той час платили бджільну десятину («очкове»). У XVII ст. пасічники-кріпаки Рахова щороку платили від кожної колоди по 4 кр. [4, с. 21]. На жаль, тогочасні джерела подавали виключно кількісні характеристики, не зупиняючись на зовнішньому вигляді та конструктивних деталях існуючих вуликів-колод.

У другій половині XIX — на початку XX ст. на території Гуцульщини співіснували та змінювали один одного в хронологічній послідовності різні види дорамкових (колоди, дуплянки, сапетки) та рамкових (Держони, слов'яни, Дадани) вуликів, які виробилися пасічниками в процесі багатовікового виробничого досвіду. Вулики-колоди виготовляли як зі спорохнявілого дерева («порохняк»), так і довбали зі здорового стовбура [5, с. 149]. Довбані вулики виготовляли з колод здебільшого хвойних порід дерева — смерек, ялин, а також лип. Їх в народі називали «кругляки», «пні», «кадовби», «кадуби», «кадлуби», «колоди», «довбанки», «вулії», «штубеї». Все ж переважно брали трухляві, дуплисті дерева, як їх називали гуцули, «бортаві» (с. Верхній Ялівець Путильського р-ну Чернівецької обл., с. Соколівка Косівського р-ну, сс. Гринява, Слупійка Верховинського р-ну, с. Зелена Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл., сс. Росішка, Чорна Тиса Рахівського р-ну Закарпатської обл.) [6, арк. 6, 13, 17, 23, 25; 7, арк. 15, 24, 38; 8, с. 227—228]. Визначали потрібне дерево так: «Б'ють у смереку обухом і по голосі пізнають яка бортава» [9, с. 235]. З опитаних інформаторів вже ніхто власноручно не виготовляв колод, лише пригадували, як це робили їх батьки або діди. Долотом стукали, щоб визначити найтонше місце у дереві. Колоди виробляли з гладко обтесаних, позбавлених гілок стовбурів зрізаних дерев, в яких за допомогою сокири і різновидів долота («теслиці», «шкіблів») роздобували («вижолоблювали») їх всередині і робили порожнину — для отримання отвору для гнізда (сс. Білі Ослави, Микуличин, смт Делятин Надвірнянського р-ну). На початку століття уже переважали колоди відносно невеликих розмірів — за-

ввишки 0,6—1 м, завширшки 0,2—0,5 м. У колоді за допомогою свердла з робочою частиною ложка-подібної (лопатоподібної) форми з гострими краями на перпендикулярно прикріпленій на верхньому кінці ручці прокручували отвір для вильоту комах («отвір», «воронку», «вічко»). Внизу над самим дном зроблено отвір з засувкою («дверці», «отворець»), необхідний для чищення вулика і вибирання меду. Зверху колоду накривали гонтовим двосхилим дашком або корою смереки («луб'єм») (іл. 1). До колод, середину яких творила конусоподібна порожнина, вкладали кілька перекладин-планок («перехресте», «бильця», «патички», «островець»), до яких бджоли кріпили вощину. Традиційні колодні вулики збереглися в селянських пасіках Гуцульщини до перших десятиліть ХХ ст. включно [7, арк. 15, 24, 44—45; 6, арк. 17]. З початку століття окремі гуцульські пасічники почали модифікувати колодні вулики, встановлюючи у них рамки (с. Пістинь Косівського р-ну, с. Заріччя Надвірнянського р-ну) [10, s. 149; 7, арк. 44].

Дуплянка — примітивний нерозбірний вулик, сильно наближений до природних умов (дупла дерева), без дна, типу бочки. Дуплянку встановлювали лише вертикально — на землю чи дошку. Під нею можна було робити підставки чи викопувати ями, а низом заглянути всередину і переконатись у достатку корму для бджіл. У досліджуваному регіоні побутували дуплянки, видовбані з порохнявого дуплистого обрубка найчастіше смереки, рідше липи, висотою 0,6—0,7 м, іноді до метра, шириною 0,3—0,4 м. Льотки («прорізи») розташовувалися з однієї сторони — в нижній частині або посередині, під якими часто робили полицку, щоб бджолам було легше входити до вулика. Вкладені у довшаний вулик поперечки давали комахам основу для закріплення вощини. Зверху дуплянку накривали дерев'яним дашком, лубом або круглою дерев'яною накривкою. Іноді вулик-дуплянка складався з двох частин, які скріплювалися обручами. На Гуцульщині дуплянки набули поширення наприкінці ХІХ ст. [6, арк. 3; 7, арк. 29, 45]. Основним недоліком дуплянок було знищення (закурювання) бджіл при вибиранні з них меду. У 1930-х рр. дуплянки, які ще продовжували подекуди побутувати (с. Старі Кути Косівського р-ну, с. Микуличин Надвірнянського р-ну), почали обладнувати рамками.

Іл. 1. Вулик-колода та подвійна колода, с. Пістинь Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Кінець ХІХ ст. (за Я. Фальковським)

Поряд з колодами і дуплянками для плекання бджіл мешканці регіону спорадично використовували солом'яні вулики («кошики»). Вони були значно дешевшими від колод, а також зручнішими при обслуговуванні. З паличок робили відповідну форму, плели довгу косу з соломи — і приступали до виробництва коша. Для плетіння використовували вербову кору, лозу або шпагат. Брالی пучок соломи, стискали лівою рукою, а правою обвивали шпагатом, роблячи спіральний валок. Звивши косу, котра, зігнута у коло, утворювала круг потрібного діаметру, пришивали її початок до кінця. З допомогою шила протикали отвір для шпагату і сильно притягали, щоб один звій якнайщільніше прилягав до другого. Після дворазового обкручування і прошиття краї підносилися щораз вище аж до отримання необхідної форми, після чого вели перевесло так, щоб стінки наростали у вигляді валка. Дно пришивали до стінок, залишаючи «кошик» знизу. Виліт для бджіл («очко») витинали ножом у дні. Накривали солом'яник гонтами і ставили на підпорах.

На Гуцульщині зустрічалися солом'яники круглої форми. В середньому товщина стінки становила 5—6 см, висота 0,7—1 м, ширина 0,6 м. Побутування кошів таких розмірів зафіксовано нами у смт Делятин Надвірнянського р-ну, сс. Яворів, Брустури Косівського р-ну [7, арк. 6, 19, 52].

Коші належно виконували свої функції в період екстенсивного ведення бджільництва. Із запровадженням раціональних методів утримання бджіл, вони стали гальмом на шляху подальшої еволюції вуликів. Коші мали кілька основних вад. Їх не мож-

Іл. 2. Слов'янський вулик. Пасіка св. Миколая, с. Кобаки Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Фото автора. 2013 р.

Іл. 3. Слов'янський вулик-«чворак». Пасіка св. Миколая, с. Кобаки Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Фото автора. 2013 р.

на було розбирати, що утруднювало докладний огляд бджолиного гнізда. У цих вуликах важко було підсадити нову матку у випадку її втрати чи заміни; нелегко було розпізнати появу хвороб. Мед і віск вибирали з кошів, знищуючи комах. Та, все ж, солом'яні вулики збереглися у селянських пасіках деяких місцевостей до кінця 30-х рр. ХХ ст. [11, с. 77].

Вулик Держона — перехідний тип між нерозбірними (колоди, дуплянки, сапетки) і рамковими вуликами, сконструйовано Я. Держоном у 1859 р. у Сілезії. З його винаходом з'явилася можливість розбору і огляду бджолиного гнізда. У ньому, на відміну від пізніших рамкових вуликів, замість звичайних рамок містилися лише верхні планки (снози), до яких бджоли прикріплювали верхню частину щільника, а інші краї прикріплялися ними до стінок ву-

лика. Оглянути гніздо вулика і витягнути планку з медом можна було, попередньо відділивши щільники ножом від бокових стінок, що викликало великі незручності [12, с. 185]. На теренах Гуцульщини (с. Пістинь Косівського р-ну, с. Печеніжин Коломийського р-ну, м. Надвірна) вулики Держона («гержони») поширилися наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. [13, с. 63; 14, с. 11; 15, с. 299]. Для вильоту комах вони були обладнані «вікном», а біля нього розташовувалась «поличка», по якій пересувалися бджоли.

У 1875 р. загальні збори галицького пасічницько-городничого товариства ухвалили рішення про прийняття та поширення серед пасічників рамкового вулика, названого «вуликом товариства», а згодом слов'янським, оскільки він отримав визнання у сусідніх слов'янських народів [16, с. 59]. Це був перший у краї прямокутної форми рамковий вулик-стояк з довгими вузькими рамками, які служили основою для будівництва вощини і значно полегшували працю пасічника. Він складався з корпусу та двосхилого даху. Стандартна рамка — 480 x 220 мм. Глибина вулика розрахована на 10 рамок.

Слов'янські вулики пасічники переважно виготовляли власноруч, з дерева — смереки, ялини, липи. У вуликів-слов'ян існувала та незручність, що вхід до них вів збоку, тому, щоб подивитися до бджіл пасічнику необхідно було вийняти усі рамки. Кількість рамок у вуликах, виготовлених пасічниками власноручно, могла коливатися від 6 до 20. Слов'яни у селянських пасіках Гуцульщини почали з'являтися з кінця ХІХ ст. [7, арк. 4, 35; 6, арк. 3, 23], але особливого поширення набули на початку ХХ ст. [10, с. 56; 8, с. 281; 6, арк. 27, 31; 7, арк. 6, 23, 28—29, 38, 50] (іл. 2). Подекуди слов'янські вулики проіснували до 40—50-х рр. минулого століття (с. Пістинь Косівського р-ну, с. Білі Ослави Надвірнянського р-ну).

Крім одинарних («поєдинчих») у бджолярів регіону побутували вулики на чотири («чвораки») бджолосім'ї зі спільними чотирма стінками, що економило будівельний матеріал (с. Річка Косівського р-ну) (іл. 3). Оригінальним явищем була пасіка на 120 слов'янських вуликів В. Петричука з с. Бабин Косівського р-ну у 30-х рр. Його вулики на 8 та 12 бджолосім'ей мали висоту 2—3 м і були виконані у вигляді гуцульської хати, багатопверхової хати,

церков з залами даху [17, с. 197—198; 18, с. 117]; деякі з них збереглися донині (іл. 4, 5).

На I з'їзді пасічників України (Київ, 1918) було прийнято стандарт вертикального однокорпусного вулика Дадана з низько-широкою рамкою (300 x 435 мм) [19, с. 80—81]. У вулику вміщалося 20 рамок, були 4 заставні дошки, засувка для вічка та полочка для бджіл. Доступ до гнізда бджіл був зручний, оскільки вхід був зверху. На Гуцульщині даданівські вулики, які в народі ще називали «американці» (їх сконструював американський бджоляр Шарль Дадан), поширилися у 20—30-х рр. ХХ ст. [10, с. 281].

В українців Гуцульщини протягом століть виробився багатий виробничий досвід плекання бджіл. Найбільш поширеною була порода середньоєвропейської сірої бджоли, з неї особливо виділялася карпатська бджола, яка займала домінуюче становище. Наприкінці ХІХ ст. у пасіках гуцулів (сmt Верховина, сс. Зелена, Криворівня Верховинського р-ну, с. Брустури Косівського р-ну) з'явилися італійські бджоли («італієнки», «волоські», «желтобрушки») [6, арк. 2, 7, 33]. Турбота про бджіл розпочиналася з розташування пасіки на присадібі — у садках чи городах поблизу хат і господарських будівель, в сусідстві сіножатей, левад з річками. Наявність дерев була одним з найважливіших чинників при виборі місця для пасіки. Разом з тим необхідно було обрати під пасіку помірно сонячне місце, аби до вуликів проникало світло і тепло; тому їх переважно ставили на південному схилі, льотками до півдня чи сходу. Пасіку старалися розташувати у тихому спокійному, зручному для бджіл, затишному від вітру місці, далеко від дороги чи іншого джерела шуму, з водою поблизу й огорожували плотом. Вулики розставляли в один або кілька рядів, чи без дотримання певного порядку. У першому випадку відстань між рядами становила не менше 3 м, а між вуликами — не менше 1 м. Інший спосіб розміщення пасіки — вулики ставили в ряд і накривали спільним дашком або встановлювали як «прибік» до стіни хати чи господарського приміщення.

Поряд з розміщенням вуликів на відкритому повітрі на Гуцульщині побутували і закриті пасіки, в яких стаціонували вулики. Зібраний етнографічний матеріал дозволяє виділити два типи пасічних споруд закритого типу: окремі будівлі та прибудови до

Іл. 4. Вулик у вигляді церкви роботи В. Петричука з с. Бабин. Пасіка св. Миколая, с. Кобаки Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Фото автора. 2013 р.

Іл. 5. Вулик у вигляді двоповерхової хати роботи В. Петричука з с. Бабин. Пасіка св. Миколая, с. Кобаки Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Фото автора. 2013 р.

хат. До першого типу належать характерні для кінця ХІХ ст. «пасіки», які зводили з 7—8 стін. Зверху споруду накривали дахом, а всередині був «прозір» — некрите місце, «яким мухи на пашу ходє» [14, с. 110—111]. Аналогічна пасіка з с. Замагорів Верховинського р-ну експонується в Музеї народної архітектури та побуту у Львові [20, с. 62—63]. Це невелика будівля, шириною 3, висотою 1,5 і довжиною 8 м, зрубно-каркасної конструкції. Стіни зведені зі смерекових плениць. Оригінальною конструкцією відрізняється двосхилий дах під драпкою — на

Іл. 6. Пасічницька споруда закритого типу, с. Замагорів Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. МНАПЛ

Іл. 7. Будівля закритої пасіки, с. Руська Путильського р-ну Чернівецької обл. Фото Р. Радовича. 2007 р.

висоті 1 м від стін влаштовано виріз, призначений для вильоту бджіл. В середині під стінами, накритими дашком, встановлені вулики. Між їх рядами утворюється дворик (1,5 x 6 м), який забезпечує зручний виліт кохам та роботі пасічника (іл. 6). Майже подібний тип пасіки зафіксовано в с. Криворівня Верховинського р-ну. Відмінність споруди полягає в тому, для льотків робили не суцільні прорізи, а для кожного вулика окреме вічко [21, с. 49]. Закриті пасіки функціонували і на Буковинській Гуцульщині; окремі з них збереглися практично до нашого часу (с. Руська Путильського р-ну Чернівецької обл.)¹ (іл. 7). На теренах Гуцульщини побутував і другий тип закритих стаціонарних пасік у вигляді прибудови до хати чи господарського приміщення. Такі «пасіки» зафіксовані під час наших польових обстежень 90-х рр. ХХ ст. у селах Шепіт та Селятин Путильського р-ну Чернівецької обл. [6, арк. 16—17, 20]. У них на лавках стояли зарублені в стіни вулики, в яких були прорізи для вильоту бджіл, що виходили назовні. Вхід до приміщення вів через двері. Окрім

того, пасічники-гуцули облаштовували однорядні та дворядні пасіки — коридори, зашальовані дошками, в яких поміщалось 6—7 вуликів. Лицева стінка була вищою, а тильна нижчою на 20—30 см. Зверху відповідно робився і похилий настил-крівля з дощок [21, с. 49; 7, арк. 8].

Під час проведення польових обстежень на території Гуцульщини нами зафіксована наявність на початку ХХ ст. пасік, які склалися з різної кількості вуликів. Малими вважалися пасіки, що налічували від 1 до 10 вуликів. Найбільш поширеними були середні пасіки, які нараховували від 10 до 30 вуликів. Великими вважалися пасіки, що склалися з 30—100 вуликів. В окремих випадках вдалося зібрати інформацію про пасіки, які нараховували 100 вуликів, як-от у селянина Лукачука з с. Пістинь Косівського р-ну. Різною була і кількість пасік в окремих селах. Так, у сс. Яворів, Пістинь Косівського р-ну, м. Надвірній було по 4—5 пасік; у сс. Снідавка, Бабин Косівського р-ну — 5—6 пасік. До 10 пасік утримували мешканці сс. Білі Ослави, Микуличин, смт Делятин Надвірнянського р-ну. Села, у яких налічувалося понад 10 пасік, можна назвати осередками бджільництва — це сс. Соколівка та Брустури Косівського р-ну.

Робота у пасіці вимагала використання необхідного пасічницького приладдя. До складу інвентарю, потрібного при догляді за бджолами, належали засоби захисту пасічника (сітки, димарі), пристосування для збирання роїв (помпи, рійниці). Засоби захисту пасічника під час проведення ним необхідних маніпуляцій на пасіці (при розборі бджолиного гнізда з метою перегляду чи вибирання меду) поділяються на пристрої для охорони відкритих ділянок тіла від укусів бджіл та підкурювання їх димом. Здавна ефективним засобом захисту від бджолиного жала вважалася сітка, яка захищала обличчя. Найпростіша лицева сітка («ситко») — дротяне сито, обшите полотном або мішковиною, яке одягали на голову; її на Гуцульщині використовували повсюдно. Побутували дротяні сітки й іншої форми. Так, у с. Яворів Косівського р-ну нами виявлена опукла овальна сітка (35 x 26 см), яка нитками пришита до полотна з густої мішковиної, довжиною 56 см [7, арк. 8]. На початку ХХ ст. великого розповсюдження набув інший тип пристрою для захисту обличчя — саморобний солом'яний (полот-

¹ Особистий архів Р. Радовича.

няний) капелюх, на який спереду надягали дротяну або полотняну сітку. У 1920—1930-х рр. дріт і нитки замінили газа і тюль; їх зшивали у вигляді мішка, в який з одного боку вставляли гумку. Аналізуючи засоби захисту бджолярів, не можна не згадати, що для уникнення укусів бджіл спорадично використовувався пасічницький захисний одяг: полотняна сорочка з широкими рукавами, дротяною сіткою на обличчя і полотняні рукавиці (с. Криворівня Верховинського р-ну).

У засобах для підкурювання бджіл основна роль відводилася диму, який відганяє бджіл в глибину вулика, зменшуючи їх агресивність. Практикувалося два способи отримання диму: шляхом відкритого горіння та горіння матеріалу в закритому просторі. Суть першого полягала в тому, що запалювали туго скручену тканину («катран») в руці або шматок порохна («порохня, «головенька») чи губки (висушене плодове тіло гриба-трутовика) з дерева, які добре займалися і давали не полум'я, а лише дим. Подекуди (с. Яворів Косівського р-ну) підкурювали бджіл запаленою губкою та порохом на глиняній підставці, яку підставляли до вулика і дмухали ротом. Цей дуже архаїчний і примітивний спосіб підкурювання бджіл продовжував використовуватись гуцулами у 1920—1930-х рр., а у сс. Білі Ослави та Микуличин Надвірнянського р-ну ще навіть у 40-х рр. ХХ ст.

До засобів для отримання диму, в яких горіння відбувалося у закритому просторі, належали димарі. З кінця ХІХ ст. відомі димарі з механічним роздмухуванням вогню, що відзначалися великою ефективністю дії. У селянських пасіках обстежуваного терену димарі почали з'являтися і поступово поширюватися на початку ХХ ст. Це були переважно саморобні пристрої у вигляді гладунця, який часто виготовляли з бляхи, мідної гільзи чи переробленого протигазу часів Першої світової війни, з міхом зі шкіри на дерев'яних дощечках. У 1920—1930-х рр. на досліджуваній території набули розповсюдження фабричні димарі, що склалися з циліндричного корпусу з відкидним верхом і шкіряного міху, за допомогою якого підтримували горіння палива і спрямовували струмінь диму в необхідне місце (іл. 8).

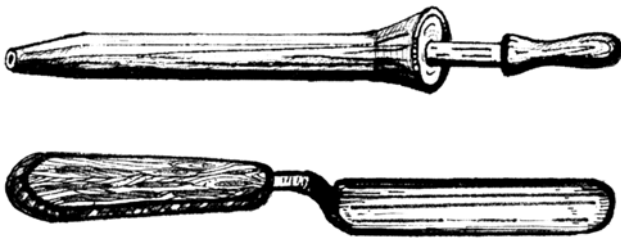
Невід'ємний компонент пасічницького приладдя становила помпа («сикавка») — пристосування, яким скроплювали привиті на деревах та рої-втікачі.

Іл. 8. Димар з механічним роздмухуванням вогню

Як свідчать дані польових обстежень, на Гуцульщині побутовали помпи домашнього виробництва пасічників — різних розмірів, дія яких ґрунтувалася на принципі поршня. За матеріалом виробництва їх можна класифікувати на дерев'яні, бляшані і комбіновані. Дерев'яні помпи виготовлялися переважно з «бзини» (*Sambucus nigra* L.), а також бузка звичайного («базника») (*Syringa vulgaris* L.). На території сучасного Надвірнянського р-ну нами зафіксовано побутовання саморобних бляшаних «сикавок» [7, арк. 54]. Це були пристрої, завдовжки 50—140 см. Денце залізної трубки закривали пробкою з отвором; в останній вставляли бляшаний поршень з діркою, на одному кінці якого навивали клоччя. Спорадично використовували і бляшані помпи фабричного виробництва, а також комбіновані, що склалися з залізної трубки з денцем і дерев'яного поршня з гумою, яким набирали воду.

Необхідною приналежністю пасіки було пристосування для знімання бджолоїної сім'ї з місця привою в період роїння і перенесення її на місце стаціонарного перебування (у вулик), відоме як рійниця. Пасічники регіону для збирання роїв використовували як спеціально виготовлені з цією метою рійниці, так і різноманітне поліфункціональне приладдя (кошки, відра, «коновки»). Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. на території дослідження побутовали різні види саморобних рійниць, які виготовляли з соломи, лубу, дерева. Одним із поширених типів була солом'яна рійниця («кошиль»), плетена спіральною технікою. З соломи виготовляли довгий спіральний валок (кіску), для скріплення спіраль обплітали пас-

Іл. 9. Сикавка та кривий пасічний ніж

мами лика чи лозою. Спіральна техніка плетіння обумовлювала округлу форму рійниці, яка нагадувала перекинутий зрізаний широкий конус, тобто відро, ємністю до 15 л. З розповсюдженням у досліджуваному ареалі рамкових вуликів пасічний інвентар для знімання роїв поповнився рійницями чотиригранної форми з дощок, фанери або товстого паперу, в які вставляли рамки з медом, щоб привабити рій. Це були скриньки з бічною стінкою на засувці, в якій зроблено льоток. Останній закривала тонка дротяна сітка. По обох боках рійниці розташовувались отвори, необхідні для вентиляції. До скриньки прикріплювався шнурок, за допомогою якого її чіпляли на дерево. Побутування описаних рійниць зафіксовано нами у с. Шепіт Путильського р-ну Чернівецької обл., с. Бистрець Верховинського р-ну, сс. Яворів, Пістинь, Старі Кути Косівського р-ну, с. Микулечин, смт Делятин Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. Зібравши бджіл до такої рійниці, пасічники накривали її зверху рідкою мішковиною. Окрім того, приладдям для знімання роїв на обстежуваних теренах служив дерев'яний посуд — «відра» (Косівський р-н), «балії» (Верховинський, Косівський р-ни). Для зняття привитих на деревах роїв бджолярі підставляли описані пристрої на довгій жердині під дерево, де звився рій, або піднімалися з ними на дерево за допомогою драбини.

У пасічників Гуцульщини існували пристосовання для підгодовлі бджіл, за допомогою яких створювали відповідні умови життя цих працьовитих комах і підвищення продуктивності їх праці. Як відомо, у пасічний практиці нерідко доводилося підгодувати бджіл з необхідності (при браку корму) та з кон'юнктурних спонук, як-от примусити матку енергійніше відкладати яєчка. Спираючись на матеріали власних польових пошукувань, можемо твердити про наявність тут різних пристосовань для годівлі бджіл, в залежності від конструкції вуликів. Так,

у колодних вуликах підгодовували комах з дерев'яної тарілочки і коритця. Першу клали всередині вулика на вощину зверху або знизу, друге — аналогічно або вставляли у льоток. Коритця з грубим дном ставили у вулику під щільники або приставляли за допомогою насадки до вічка. Їх виготовляли з будь-якого сухого дерева (за винятком дуба). Подекуди (с. Соколівка Косівського р-ну) такий прилад продовжували використовувати у 1920—1930-х рр. З поширенням рамкових вуликів годівниці для бджіл зазнали значних змін щодо конструкції та матеріалу виробництва. Гуцульські пасічники часто влаштовували годівницю у верхньому просторі вулика. Вона була у формі коритця, посередині з прямокутним отвором, крізь який бджоли діставали корм. Всю площину коритця займав поплавок, який запобігав загибелі комах. Поплавок вільно рухався в коритці, опускаючись вниз в міру вибирання корму. За відсутності годівниць бджолярі користувалися таким методом: корм бджолам давали безпосередньо у рамку; виїнявши її, медову ситку або свіже молоко наливали в чарунки.

Приладдям, завдяки якому можливе ефективне отримання меду, були пасічний ніж та медогонки. Дані польових обстежень дозволяють виділити на території Гуцульщини два існуючі типи пасічних ножів у залежності від системи вулика, в якому вони застосовувались. Хронологічно давнішим є довгий ніж, один кінець якого загнутий під прямим кутом, а другий — долотоподібно загострений. Серед пасічників він відомий як «правий ніж», «ніж на патичку» (с. Яворів Косівського р-ну). Цим ножем користувалися у нерозбірних вуликах; зачепивши зігнутим кінцем щільники, їх піднімали догори, потім повертали ніж на 90° і підрубували в міру необхідності. Протилежним кінцем ножа відрізали щільники від стінок вулика. «Кривий» ніж (на відміну від «правого») — продукт більш пізнього періоду, що набув поширення в кінці XIX — на початку XX ст. Він мав довжину до 30 см, загострене з обох боків лезо, дерев'яну ручку. Лезо ножа було двічі загнуте під прямим кутом (на зразок мулярської кельні), що полегшувало розпечатування щільників та зрізування трутової черви у рамкових вуликах, оскільки рівним ножем це зробити неможливо (іл. 9).

До складу пасічного інвентаря гуцулів належить також медогонка — пристрій для здобут-

тя меду зі щільників, не руйнуючи їх. Принцип дії медогонки ґрунтується на використанні відцентрової сили. Основні складові пристрою — центрифуга (коловорот) з хрестовиною для рамок на рухомій основі та корпус, у якому вона розміщується. У середовищі сільських пасічників досліджуваного регіону медогонка, винайдена у Чехії ще 1865 р., освоюється лише з настанням ХХ ст. Упродовж 1920—1930-х рр. ареал поширення медогонок охоплював вже чимало місцевостей Гуцульщини (сс. Бабин, Річка, Яворів, Брустури, Старі Кути Косівського р-ну, сс. Білі Ослави, Заріччя, Микуличин Надвірнянського р-ну). У практиці ведення пасічницького господарства переважно застосовувались медогонки власної конструкції та виробництва. В ході наукових експедицій з'ясовано, що конструктивно цікаві та оригінальні медокачки, що походять з першої половини минулого століття (виготовлені представниками старшої генерації бджолярів власноручно або ще їх предками) дійшли практично нашого часу.

Зібраний польовий етнографічний матеріал дає змогу виділити побутування трьох типів медогонок. Перший тип був найпростішим — вісь крутили рукою, а медогонка мала вигляд дерев'яної бочки бондарної роботи (сс. Бабин, Брустури, Пістинь, Старі Кути Косівського р-ну, с. Заріччя Надвірнянського р-ну). В середину бочки вставляли коловорот, що складався з дерев'яного стержня («вісь», «веретено»), який виступав понад край медогонки і приводився в рух рукою, та хрестовини для рамок. Щоб в процесі обертання рамки не випадали, хрестовину по контуру обтягали дротяною сіткою або обшивали нитками. У стінці бочки при самому дні був влаштований отвір, крізь який отриманий мед переливали до підставленого начиння. У другому типі виділимо два підтипи: коловорот, встановлений у «ширіцьку» бочку, обертають за допомогою шнурка, що закручується на осі (с. Білі Ослави Надвірнянського р-ну); коловорот обертають рукою, насадженою на вісь — «коритце», прикріплене на дерев'яному стержні (с. Яворів Косівського р-ну). У 1930-х рр. на досліджуваній території зустрічалися вже технічно досконаліші (тип 3) медогонки, встановлені у дерев'яному корпусі, у яких вісь оберталася рукою за допомогою приводів (трансмсія). Привід утворювали два — менше («трибок») і більше («точило») гладкі коліщатка, з'єднані між собою шкіряним

пасом або зубцями токарної роботи (шестерні); на «точило» насаджувалася ручка, з допомогою якої пристрій приводився в рух (сс. Яворів, Річка Косівського р-ну).

У комплекс заходів по догляду за бджолами входили дії пасічника під час роїння, упродовж зимівлі та традиційні способи лікування комах. Біля св. Онисима (27 лютого) матка починала червити — з чарунок виходили молоді бджоли і їх кількість у вулику помітно зростала. У середині березня при наявності достатньої кількості корму бджоли приступали до будівництва щільників, носіння перги та нектару. У середині травня з'являлися перші трутні, необхідні при процесі роїння; у вулику, заповненому червою, ставало дедалі тісніше і бджолосім'я наближалася до поділу на дві частини, під час якого частина бджіл зі старою маткою вилітала з вулика. Перший рій з цієї маткою, яка починала червити через 2—3 дні, називався «перваком» і одностайно вважався гуцульськими бджолярами найкращим роєм.

Роїння в залежності від кліматичних умов, проведеної зимівлі, сили бджолиної сім'ї, утеплення гнізда, наявності взятку, матки, розмірів вулика розпочиналося з кінця травня і часто тривало аж до початку серпня. За спостереженнями пасічників, роїння відбувалося лише за гарної сонячної погоди при температурі від + 18 до + 24°C з 10—12 години ранку. Щоб посадити новий рій до вулика попередньо готували до цього бджолину домівку — очищували та змашували середину вулика мелісою для приваблення бджіл. Пасічники-гуцули володіли багатьма способами природного та штучного роїння, зокрема вмінням затримати молодий рій, що відокремився від сім'ї та відлітав, створюючи шуми (биття у бляху, дзенькіт посуду, стрільба з рушниць) та крики, імітуючи голос матки, кидаючи невеликими грудками землі, вдавалися до обприскування чи навіть обливання водою за допомогою сикавки, кропила, віника чи горнятка і примушуючи його сідати на дерево. Привитий на дереві рій знову сприскували водою, а тоді струшували рукою чи гусячим пером матку, а за нею решту бджіл у рійницю та зсипали до нового вулика.

На початку вересня бджоли починали готувати гніздо до зимівлі — укладати мед в голові вулика, а робочі бджоли виганяти з нього трутнів. Існувало два способи зимівлі комах, які отримали однако-

ве поширення у пасічників Гуцульщини — на тічку та у спеціальних чи пристосованих приміщеннях. У першому випадку вулики з бджолами залишалися на місці свого стаціонарного перебування, причому зимові вулики з подвійними стінками («зимаки») утеплювали підручним матеріалом — сіном, соломною, отавою, мохом, листям, стружкою, половиною, лляним клоччям. У деяких селах для утеплення вуликів плели мати з соломи за допомогою спеціального верстату, яким її пресували, а тоді прошивали лляними чи конопляними нитками; в результаті виходили ніби матрасики (сс. Бабин, Річка Косівського р-ну). Різні типи вуликів утеплювали по-різному, в залежності від їх конструктивних особливостей. Колоди (дуплянки) підтикали знизу та запаковували ззовні — робили загату, обмотували матами і зверху перев'язували, під дашок укладали отаву, а остришок іноді обкидали листям. У с. Білі Ослави, що на Надвірнянщині, «кадуби» утеплювали, обгорнувши їх «мантлями» (кісками) з соломи, обкрученими перевеслом [7, арк. 38—39]. Дадани на зиму утеплювали зверху і знизу; у слов'янських вуликах утеплення набивали збоку та зверху, запаковували простір по боках.

Одностінні вулики доводилося перезимовувати у захисних будівлях («стебниках», «зимівниках», «ямах»). Будували зимівники різних видів — надземні і напівпідземні. Надземний стебник — однокімнатне приміщення, яке будували з дерева та глини двостінним зверху землі і накривали дахом. Проте більш поширеними були напівпідземні стебники, в яких половина стіни містилася нижче рівня землі; стіни надземної частини засипалися товстим шаром землі. Місце під них обирали затишне і з певним підвищенням. Розмір стебника залежав від кількості вуликів у господарстві пасічника. Господар під пагорбом викопував продовгувату яму (3 x 4 м, 7 x 5 м, 8 x 6 м), глибиною 1,3—1,5 м або й на ріст людини, стіни якої укріплювалися деревом, палями чи іншим наявним матеріалом і обмазували глиною. Ставили стелю, посередині піднесену в пагорб; над зрубом робили двосхилу або покатну покрівлю, яку зверху прикривали землею, накривали солом'яними кичками. Заходили у стебник через хідник, якого вели східці або через двері. Споруда могла мати невеликі віконця у горішніх стінах і обов'язково «продухи» — дві вентиляційні трубки, якими регулювалася температура

ра в межах $10 \pm 5^\circ \text{C}$. Приміщення не опалювалося [7, арк. 27; 21, с. 46]. Функціонування зимівника у 20—30-х рр. ХХ ст., розміром 3 x 4 м, викопаного у березі у людський зріст, на 25 бджолосімей, зафіксовано нами у с. Пістинь Косівського р-ну.

Всередині стебника вулики розміщувалися на долівці чи лавках один біля одного та у кілька ярусів попід стінами, залишаючи прохід. У стебниках дотримувалися тиші, чистоти та охайності. Заносили бджіл на зимівлю з настанням перших приморозків (іноді на Калістрата — 27 вересня), а виставляли на пасіки традиційно на Теплого Олексія (30 березня) чи рідше на Благовіщення (7 квітня). Хоча у 1920—1930-х рр., за свідченням респондентів, це вже робили відповідно до кліматичних умов, а не згідно з традицією. При відсутності спеціальних приміщень часто одностінні вулики зберігали взимку в пристосованих будівлях — у коморі, підвалі, холодній житловій кімнаті, де ніхто не мешкав, сінях, прибудові до хати, оборозі.

Упродовж життя бджоли наражалися на різні хвороби; тому, щоб запобігти їх виникненню пасічники Гуцульщини займалися профілактикою за допомогою як раціональних (емпіричних), так ірраціональних (магічних) засобів. До перших належало дотримання чистоти у вулику, регулярне його прибирання і очищення від підмору (загиблих комах) та сміття [6, арк. 23]. До магічних середників належало скроплювання вуликів з бджолами свяченою водою та обкурювання принесеною з церкви посвяченою на Йордан свічкою, щоб уникнути хвороб; підкурювання комах освяченою вербою Вербної неділі, замаювання вуликів клечанням на Зелені свята — «на здоров'я бджіл» [22, с. 74—76, 80, 83].

Найбільш поширеною і небезпечною хворобою бджіл на Гуцульщині вважався гнилець (*Bacillus larvae*), який уражав їх розплід. Бацили, що викликали це інфекційне захворювання, розмножувалися у несвіжій ситі. Проте у ХІХ — на початку ХХ ст. його причина залишалася невідомою пасічникам; вже у наші дні бджолярі зауважили, що поява цієї інфекційної хвороби супроводжується наявністю сирості та нестачі корму, а також незадовільним санітарним станом вуликів. Симптоми хвороби — хворі личинки дуже рухливі, гублять блиск та пружність, стають жовтавими і прозорими; загиблі осідають на дно у вигляді жовто-бурої маси тістоподібної консистен-

ції («черва гниє»), згодом маса твердіє і з'являється гнилісний запах [12, с. 111]. Описане захворювання не піддавалося лікуванню, тому бджолярі змушені були спалювати вулик, у якому виявлено гнилець. Проте у пасіках, де дотримувалися чистоти і порядку, гнилець звичайно не виникав. Доволі поширеними хворобами бджіл були ті, що викликали пронос («червінку») у комах. Пасічники зауважували його напровесні, коли вперше після зими переглядали вулики. Захворювання поставало від вживання комахами несвіжої сити або води, а восени — падевого меду, від якого вони гинули, а також недостатнього весняного очищення вуликів. Захист від «червінки» бджолярі вбачали у чистоті бджолиних домівок. Бджіл нерідко підстерігав браульоз — інвазійна хвороба бджолиних маток та бджіл-годувальниць, що викликала безкрилими мухами — браулами (воша Брауля — *Braula coeca*). Боролися з ними переважно за допомогою тютюнового диму, яким обкурювали маток; від його застосування воші гинули.

У залежності від кліматичних умов та сили бджолиної сім'ї у даному році медозбір на Гуцульщині відбувався від одного до трьох разів, починаючи з травня і до серпня. Найчастіше мед брали двічі — у кінці травня-на початку червня та у липні. Виймання меду двічі на рік було традиційним для українців, а також поляків [23, с. 239; 24, с. 25].

Пристаючи до вибирання меду в дорамкових вуликах і не вмючи інакше до нього дістатися, пасічники Гуцульщини у другій половині ХІХ ст. переважно закурювали бджіл до смерті. У вічко вулика підставляли розжарені вуглини (грань) із шматком сірки, яка горіла ядучим яскравим полум'ям і знищувала комах. З порожнього вулика вибирали хрестовину; вощину з медом викроювали ножом. Наприкінці століття гуцульські бджолярі, за свідченням В. Шухевича, уже вміли вибирати мед, не знищуючи при цьому комах. Використовуваний ними метод відбору полягав ось у чому: з вулика знімали вічко і наверх ставили порожній вулик з вкладеним шматком вощини з медом. Через «острівець» підкурювали бджіл і ті підходили вгору до порожнього вулика та переходили до нього. Згодом відкривали вулик і випускали бджіл, а з нижнього вибирали мед [14, с. 235].

До винайдення і поширення медогонок існувало три способи вибирання меду — стискування рука-

ми, за допомогою саморобних пресів та витоплювання сот; ці способи застосовувались як поодиночі, так і в комбінації один з одним. Найпримітивнішим і найпоширенішим способом одержання меду було її стискування вручну до підставленого начиння. Згодом мед цідили. Як важчий, він опускався донизу, а бруд та домішки — догори, де їх збирали ложкою. Іноді спочатку стискували в руках вощину, а тоді нагрівали у її печі, внаслідок чого з неї виходило решту меду [25, с. 326]. Траплялося й так, що мед, який перед тим нагріли, видавлювали через полотняну хустину («верітку») — він проходив крізь полотно і стікав до підставленої посудини, а вощина залишалася. Більш ефективний спосіб — видавлювання меду за допомогою найпростішого механічного пристрою (пресу). На Буковинській Гуцульщині для видушування меду використовували «брай» — довгий і товстий буковий кіл, з одного боку гладко обтесаний, а з другого — з чотирма зубцями [9, с. 214; 6, арк. 14]. Аналогічно «били» мед польські пасічники — вощину з медом кидали до бочки, потім видавлювали мед довгим товкачем й поміщували великою кописткою; мед йшов донизу, а віск залишався нагорі [25, с. 26]. Також гуцули клали вощину з медом у бляхи, в яких пекли хліб. Коли віск розтопився, все переливали у великий казан — віск як легший опинявся нагорі, а важкий мед — внизу. Віск застигав, його збирали, а мед залишався у посудині [6, арк. 13, 18; 7, арк. 50].

Описані технологічні прийоми одержання меду зазнали істотних змін внаслідок поширення рамкових вуликів; тому у 1920—1930-х рр. у середовищі гуцульських пасічників починають використовуватися медогонки. Мед вибирали у теплу днину, щоб він був рідким. Насамперед зм'яли пером бджіл з сот до гнізда. Потому за допомогою дротяного гачка виймали рамки з запечатаними щільниками і надрізували їх «кривим» ножом. Здійснивши цю операцію, рамки вкладали до медогонки, у якій спочатку у повільному, а потім швидкому темпі витрясався мед з чарунок, після чого порожні рамки поверталися назад до вулика. Нова технологія істотно поліпшила якість одержуваного меду й радикально змінила спосіб використання вощини.

Кількість одержаного пасічником меду залежала від погодних умов, цвітіння медодаїв та сили бджо-

линої сім'ї. Так, у сприятливі роки на Гуцульщині з одного вулика брали від 5 до 7 кг меду. Мед найдовше зберігався у дерев'яному начинні — липових, ялинових, смерекових та дубових бочках, «бербе-ницях», дійницях, фасках, а також у глиняних глеках, горшках, баньках.

Як важливу технологічну операцію пасічники Гуцульщини розглядали отримання воску, що відбувалося двома способами: натуральним витоплюванням на сонці та підігріванням на вогні. Перший спосіб, коли бляху з вощиною клали до сонця, а жолобком, розташованим унизу, витікав чистий віск, був мало поширеним. Перевагу надавали нагріванню воску на вогні — трьох-чотирьох річну вощину обрізали з рамок, накладали в горщик або казан, заливали водою й, накривши, ставили у добре натоплену піч. Нагрівали на вогні аж до моменту розтоплення воску, який періодично помішували. Через дві-три години утворювалася розтоплена тягуча рідина. Цей процес називався по різному: «топити», «перетопити», «витопити», «розтопити» віск. Розтоплений віск вливали до спеціального полотняного мішечка у формі трикутника чи прямокутника («ворок», «мішок», «міх», «платена»).

Поширеним у досліджуваному регіоні найдавнішим, а отже, найпримітивнішим способом воскобійництва було «душити руками», коли наповнений розтопленою рідиною ворочок стискали з обох сторін долонями. Його побутування у минулому нам вдалося виявити у сс. Річка, Брустури Косівського р-ну, сс. Білі Ослави, Заріччя Надвірнянського р-ну, с. Зелена Верховинського р-ну. Проте метод цей був не вигідний — більше половини цінного продукту йшло у відходи.

Найпоширенішим на гуцульських теренах найпростішим механічним пристроєм, що значною мірою полегшував працю, був ручний прес-кліщі. Для кліщів вибирали міцне і тверде дерево, яке б вбирало мало воску й було надійним у користуванні (клен, ясень, граб, дуб). У двох однакових за розміром дошок (довжиною 0,5—2 м, шириною 5—30 см) зарубували або просвердлювали дірочки для мотузки, яка служила укріпленням, або робили завіси чи до однієї з них прикріплювали залізне окуття, а інші кінці правили за ручки. Іноді ручки прироблювали окремо. По спеціальному прорізаніх жолобках або просвердлених наскрізь дірочках віск збігав у посу-

дину з водою. Ворок клали поміж двох дошок або його тримала одна людина (чи він висів), а двоє інших стискали кліщі до купи. Побутування описаних ручних пресів було зафіксовано нами у сс. Пістинь, Річка, Брустури Косівського р-ну.

Досконалішим типом воскобоєнь, які прийшли на зміну ручним, були механічні стаціонарні дерев'яні преси. Прикладом такого пресу може служити прес-олійниця, що побутував у с. Яворів Косівського р-ну. Він складався з колоди із заглибленням, в яке був зароблений вертикальний брус, який тримав товчак; останній з дерев'яним кружком на кінці давив на розміщений у заглибині колоди розігрітий віск, який крізь отвір стікав донизу.

Після витискання віск застигав на воді у посудині, його збирали дерев'яною лопаткою, очищали ножем від бруду і повторно розтоплювали, не доводячи до кипіння. Гарячий віск проціджували на лляному чи конопляному клоччі, що клали на дерев'яну каблучку; віск знову стікав на холодну воду і застигав у формі посудини. Після застигання віск ламали, били молотком, тоді знову опускали у холодну воду і ще раз перетоплювали. Щоб отримати першокласний жовтий віск необхідно було переварити його тричі. Чистий віск, що застигав у формі круга, називали «кружком». Його широко застосовували у господарстві, зокрема для виготовлення свічок для церкви і дому, воскових хрестиків, у садівництві при щепленні дерев, для писання писанок, вощення ниток.

Висновки. Отож, на підставі масиву проаналізованих польових етнографічних матеріалів, літературних джерел і окремих музейних експонатів доходимо висновку про історичну укоріненість та поширеність бджільництва як традиційного господарського заняття на території Гуцульщини. Були розглянуті основні складові бджолярського промислу. Серед них — типи та конструктивні особливості традиційних дорамкових вуликів (колоди, дуплянки, солом'яні «кошики»), які з розвитком поступового бджільництва (кінець XIX — початок XX ст.) почали поступатися місцем рамковим модифікованим житлам для бджіл (Дзержонам, слов'янам, Даданам), як більш раціональним для життєдіяльності комах та роботи пасічника. Народний досвід плекання бджіл включає традиційні знання щодо влаштування пасіки, річного виробничого пасічницького календаря (роїння ко-

мах, зимівлі на відкритому повітрі та спеціальних чи пристосованих приміщеннях, способів профілактики і лікування хвороб бджіл). Важливу роль у процесі догляду за бджолами відіграло пасічницьке приладдя (захисні лицеві сітки, димарі, помпи, рійниці, годівниці, ножі для підрізання щільників, медогонки), покликане оптимізувати виробничий процес, підвищити продуктивність праці комах, забезпечити ефективне отримання основних продуктів бджільництва. Власне одержання меду та воску й доцільність їх господарського використання диктувалися відповідними технологічними прийомами медозбору у нерозбірних та розбірних вуликах, часовими термінами та умовами зберігання солодкого продукту, різноманітними способами воскобійництва як поетапних виробничих операцій.

1. Мовна У. З історії розвитку бджільництва Карпат і Прикарпаття (форми бджолярського господарства від найдавніших часів до XVII—XVIII століть). *Народознавчі зошити*. Львів, 2000. № 5. С. 851—859.
2. Розов В. *Українські грамоти*. Київ, 1928. Т. 1. 176 с.
3. *Жерела до історії України-Руси*. Львів 1895. Т. 1.
4. Мандибуря М. *Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX — 30-х рр. XX ст.* Київ: Наукова думка, 1978. 188 с.
5. Falkowski J. *Zachodnie pogranicze Huculszczyzny*. Lwów, 1937. 170 s.
6. *Архів Інституту народознавства ІН НАН України (Далі: Архів ІН НАНУ)*. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 413. 35 арк. (Мовна У. Традиційне бджільництво. Польові матеріали з Гуцульщини. 1995 р.).
7. *Архів ІН НАНУ*. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 435. 58 арк. (Мовна У. Польові матеріали з традиційного бджільництва Гуцульщини. Косівський, Надвірнянський р-ни. 1997 р.).
8. *Гуцульщина: лінгвістичні етюди*. Відп. ред. Я. За-кревська. Київ: Наукова думка, 1991. 305 с.
9. Шухевич В. *Гуцульщина*. Ч. 5. *Матеріали до української етнології*. Львів, 1908. Т. 7.
10. Falkowski J. *Północno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny*. Lwów, 1938. 111 s.
11. Леонович С. Село Черноголова під оглядом господарсько-соціального. *Підкарпатська Русь*. Ужгород, 1932. № 4—5. С. 32—35.
12. *Пчеловодство. Малая энциклопедия*, Москва: Советская энциклопедия, 1991. 510 с.
13. Witwicki S. *Rys historyczny o Huculach*. Lwów, 1863. 134 s.
14. Шухевич В. *Гуцульщина*. Ч. 1. *Матеріали до української етнології*. Львів, 1899. Т. 2.
15. Schnaider J. *Lud peczeniżyński. Szkic etnograficzny. Lud*. Lwów, 1906. Т. 12. Zesz. 4. S. 277—308.
16. Ciesielski T. *Bartnictwo*. Lwów, 1901. Т. 2. 360 s.
17. Старчук І. Пасіка в с. Бабин (Косівщина). *Життя і Знання*. Львів, 1932. № 7. С. 197—198.
18. Драган М. *Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форм*. Львів, 1937. Ч. 1. 175 с.
19. Архипенко Є. До питання про одноманітну рамку у слов'янських народів. *Українське пасічництво*. Львів, 1927. № 7. С. 80—81.
20. Данилюк А. *Музей народної архітектури та побуту у Львові: путівник*. Львів: Каменяр, 1980. 181 с.
21. Скуратівський В. Традиційні форми пасічницьких будівель і комплексів на Україні. *Народна творчість та етнографія*. Київ, 1980. № 6. С. 42—50.
22. Мовна У. *Звичаї та обряди українських пасічників Карпат і Прикарпаття (друга половина XIX — початок XX ст.)*. Львів, 2006. 208 с.
23. Милорадович В. Життя-бытє лубенского крестьянина. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*. Київ: Либідь, 1991. С. 170—341.
24. Wolski K. *Z badań nad dawnymi technikami pszczelar-skimi w dorzeczu Sanu. Przemysł*, 1960. 35 s.
25. Мовна У. Мед у Карпатах і Прикарпатті: ретроспективний погляд. *Бойківщина*. Дрогобич, 2007. Т. 3. С. 324—329.

REFERENCES

- Movna, U. (2000). From the history of beekeeping in the Carpathians and Prykarpattia orms of beekeeping from ancient times to the XVII—XVIII centuries). *The Ethnology Notebooks*, 5, 851—859 [in Ukrainian].
- Rozov, V. (1928). *Ukrainian diplomas* (Vol. 1). Kyiv [in Ukrainian].
- (1895). Sources for the history of Ukraine-Rus' (Vol. 1). Lviv [in Ukrainian].
- Mandybura, M. (1978). *Polonyn economy of the Hutsul region in the second half of XIX 30's of the XX centuries*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Falkowsky, J. (1937). *The western border of the Hutsul region*. Lviv [in Polish].
- Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Archive of the IN NANU). F. 1. Op. 2. Act. 413. (Movna U. Traditional beekeeping. Field materials from the Hutsul region, 1995) [in Ukrainian].
- Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Archive of the IN NANU). F. 1. Op. 2. Act. 435. (Movna U. Field materials on traditional beekeeping of Hutsul region. Kosiv, Nadvirna districts. 1997) [in Ukrainian].
- Zakrevska, J. (Ed.). (1991). *Hutsul region: linguistic studies*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Shukhevich, V. (1908). *Hutsul region. Materials on Ukrainian ethnology* (Part 5, vol. 7). Lviv [in Ukrainian].
- Falkowsky, J. (1938). *The north-eastern border of the Hutsul region*. Lviv [in Polish].
- Leonovich, S. (1932). The village of Chornoholova is under economic and social review. *Subcarpathian Rus'*, 4—5, 32—35 [in Ukrainian].

- (1991). Beekeeping. Small encyclopedia. Moscow: Soviet encyclopedia [in Russian].
- Witwicky, S. (1863). *Historical outline about Hutsuls*. Lviv [in Ukrainian].
- Shukhevich, V. (1899). Hutsul region. *Materials on Ukrainian ethnology* (Part 1, vol. 2). Lviv [in Ukrainian].
- Schnaider, J. (1906). Pechenian people. Ethnographic sketch. *People*, 12, 277—308 [in Polish].
- Ciesielsky, T. (1901). *Beekeeping* (Vol. 2) [in Polish].
- Starchuk, I. (1932). Apiary in the village of Babyn (Kosiv region). *Life and Knowledge*, 7, 197—198 [in Ukrainian].
- Dragan, M. (1937). *Ukrainian wooden churches. Genesis and development of forms* (Vol. 1). Lviv [in Ukrainian].
- Archypenko, J. (1927). On the question of a uniform framework for the Slavonic peoples. *Ukrainian beekeeping*, 7, 80—81 [in Ukrainian].
- Danyliuk, A. (1980). Museum of folk architecture and life in Lviv: a guide. Lviv: Kamenyar [in Ukrainian].
- Skurativsky, V. (1980). Traditional forms of beekeeping buildings and complexes in Ukraine. *Folk art and ethnography*, 6, 42—50 [in Ukrainian].
- Movna, U. (2006). *Customs and rites of Ukrainian beekeepers of the Carpathians and Prykarpattia of the XIX — beginning of the XX century*. Lviv [in Ukrainian].
- Myloradovych, V. (1991). The life of a Lubny peasant. *Ukrainians: folk beliefs, superstition, demonology* (Pp. 170—341). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Wolsky, K. (1960). *From research on ancient beekeeping techniques in the San basin*. Przemyśl [in Polish].
- Movna, U. (2007). Honey in the Carpathians and Prykarpattia: a retrospective view. *Boykyvshchyna* (Vol. 3, pp. 324—329) [in Ukrainian].